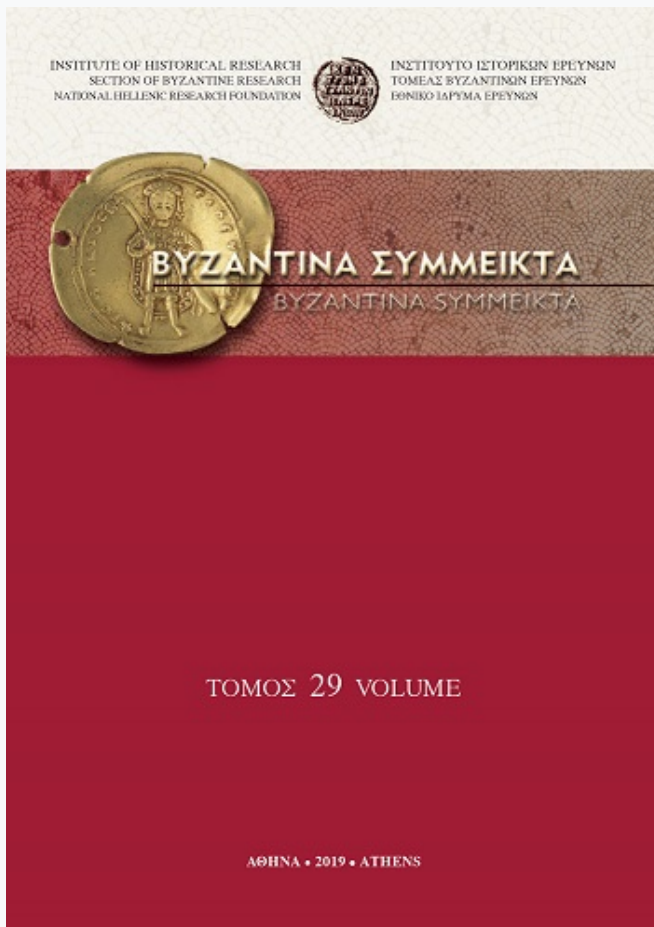

Byzantina Symmeikta

Vol 29 (2019)

BYZANTINA SYMMEIKTA 29

Βιβλιοκρισία: D. MARJANOVIC, Creating Memories in Late 8th-century Byzantium. The Short History of Nikephoros of Constantinople [Central European Medieval Studies], Amsterdam University Press 2018

Ειρήνη-Σοφία ΚΙΑΠΙΔΟΥ

doi: [10.12681/byzsym.21852](https://doi.org/10.12681/byzsym.21852)

Copyright © 2019, Ειρήνη-Σοφία ΚΙΑΠΙΔΟΥ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΚΙΑΠΙΔΟΥ Ε.-Σ. (2019). Βιβλιοκρισία: D. MARJANOVIC, Creating Memories in Late 8th-century Byzantium. The Short History of Nikephoros of Constantinople [Central European Medieval Studies], Amsterdam University Press 2018. *Byzantina Symmeikta*, 29, 402–408. <https://doi.org/10.12681/byzsym.21852>

D. MARJANOVIĆ, *Creating Memories in Late 8th-century Byzantium. The Short History of Nikephoros of Constantinople* [Central European Medieval Studies], Amsterdam University Press 2018, pp. 250. ISBN 978 94 6298 039 6

Το υπό συζήτηση βιβλίο συνιστά την αναθεωρημένη εκδοχή της διδακτορικής διατριβής που ο Dragoljub Marjanović (στο εξής Μ.) εκπόνησε στη σερβική γλώσσα και υποστήριξε το 2014 στο Πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου με θέμα την *Ιστορία Σύντομο* του Νικηφόρου, πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως¹. Όπως δηλώνεται ήδη στον Πρόλογο (Preface, σσ. 7-8), σκοπός της «επιστροφής» του στο γνωστό στην έρευνα έργο του Νικηφόρου, το οποίο γράφεται στα τέλη του 8ου αιώνα και παρουσιάζει τα γεγονότα από το 602 (βασιλεία του Φωκά) έως το 769 (γάμος του Λέοντος Δ΄ με την αυτοκράτειρα Ειρήνη), είναι να θεθούν νέα ερωτήματα που θα εξετάζουν το κείμενο μέσα στο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της εποχής του συγγραφέα, ως δημιούργημα δηλαδή της περιόδου της Εικονομαχίας, το οποίο βρίσκεται σε άμεσο διάλογο με τα δύο βασικά ζητήματα που προέκυψαν τότε: τη θεολογική έριδα γύρω από την απεικόνιση του Ιησού Χριστού στην ανθρώπινη εκδοχή Του και κυρίως, τον αγώνα της Εκκλησίας να διατηρήσει την ελευθερία της στη διατύπωση του χριστιανικού δόγματος έξω από την εξουσία και την επιρροή του αυτοκράτορα.

Η δομή του βιβλίου έχει ως εξής: εισαγωγή, κεφάλαια 1-5 (διαρριμμένα το καθένα σε υποκεφάλαια με επιμέρους τίτλους), συμπεράσματα, γλωσσάρι όρων που επεξηγούνται βάση των λημμάτων του *The Oxford Dictionary of Byzantium*, βιβλιογραφία και ευρετήριο.

1. Θα ήταν οπωσδήποτε χρήσιμο να διευκρινιστούν στον πρόλογο (σσ. 7-8) τα σημεία εκείνα στα οποία το παρόν βιβλίο διαφοροποιείται –ή δεν διαφοροποιείται– από την αρχική διδακτορική διατριβή, η οποία είναι αναρτημένη στην προσωπική ιστοσελίδα του συγγραφέα στην πλατφόρμα academia.edu.

Το κεντρικό επιχείρημα της σύντομης και ενίοτε ασαφούς ίσως, μέσα στις γενικόλογες εξαγγελίες του συγγραφέα, εισαγωγής (Introduction, σσ. 9-17) είναι ότι η έως σήμερα έρευνα έχει «αδικήσει» το κείμενο του Νικηφόρου, επειδή ενδιαφέρθηκε κυρίως για τις πηγές του, αντιμετωπίζοντας το ίδιο το έργο ως μια κατά βάση μέτριας ποιότητας συμπληρωματική πηγή της *Χρονογραφίας* του Θεοφάνη. Ορίζοντας το στίγμα της δικής του προσέγγισης, ο Μ. δηλώνει (βλ. σ. 15) ότι δεν θα τον απασχολήσουν καθόλου τα ζητήματα πατρότητας και χρήσης προγενέστερων ιστορικών πηγών, που ξετάστηκαν από τους προηγούμενους μελετητές, αλλά ο ίδιος θα αντιμετωπίσει το κείμενο ως ένα ολοκληρωμένο λογοτεχνικό έργο (“finished literary work”), σε άμεση σχέση με την εποχή και τον βίο του Νικηφόρου, ο οποίος διαμόρφωσε εν πολλοίς τα χαρακτηριστικά της εποχής του μέσα από τις υψηλές θέσεις που κατείχε.

Με αυτό ακριβώς το σκεπτικό στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου (1. Nikephoros the Layman, σσ. 19-63) ο Μ. παρουσιάζει αναλυτικά τα σχετικά με τη ζωή, την παιδεία και τη σταδιοδρομία του Νικηφόρου πριν και μετά την αναγόρευσή του σε πατριάρχη (για το λόγο αυτό ο τίτλος Nikephoros the Layman δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα στο περιεχόμενο ολόκληρου του κεφαλαίου, αλλά μέρους αυτού), διαλεγόμενος κριτικά με χωρία από ποικίλες πηγές με σχετικές αναφορές.

Στο επόμενο κεφάλαιο (2. The Short History in the Byzantine Historiographical Tradition, σσ. 65-97), το πιο ενδιαφέρον, νομίζω, του βιβλίου, εξετάζεται ο Νικηφόρος ως ιστορικός και αποτιμάται το έργο του στο πλαίσιο της βυζαντινής ιστοριογραφικής παράδοσης. Το πρώτο βασικό επιχείρημα του συγγραφέα είναι ότι σε μια εποχή ευρύτερης πολιτικής και εκκλησιαστικής αναθεώρησης μετά την πρώτη αναστήλωση των εικόνων από την Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδο το 787, ο Νικηφόρος επιλέγει συνειδητά να συγγράψει μια κλασικίζουσα ιστορία, για να αναβιώσει το εν λόγω γραμματειακό είδος που είχε ουσιαστικά εκλείψει κατά τους λεγόμενους «σκοτεινούς αιώνες», συνδέοντάς την εμφανώς (μέσω περιεχομένου και γλώσσας) με την τελευταία κλασικίζουσα ιστορία που είχε γραφτεί, αυτή του Θεοφύλακτου Σμιοκάττη, και διαφοροποιώντας την ταυτόχρονα από τα δύο άλλα ιστοριογραφικά έργα της εποχής του, τις χρονογραφίες του Γεωργίου Συγκέλλου και του Θεοφάνη. Αποδεχόμενος σιωπηλά ως πηγή του Νικηφόρου το χαμένο σήμερα χρονικό του Τραϊανού πατρικίου, ο Μ. ερμηνεύει τις όποιες διαφορές υπάρχουν με αυτό (π.χ. την αποσιώπηση του Μονοθελητισμού των πατριαρχών Σέργιου και Πύρρου) ως συνειδητή επιλογή του Νικηφόρου, ο οποίος αντίθετα με τον Θεοφάνη δεν επιθυμεί να ιστορήσει τις κυρίαρχες

εκκλησιαστικές έριδες της εποχής του (Μονοθελητισμός, Εικονομαχία), αλλά να κινηθεί σε πιο κοσμικά συμφραζόμενα, καταγράφοντας ουσιαστικά την ιστορία της εγκαθίδρυσης, κατάλυσης και επαναφοράς της αυτοκρατορικής τάξης κατά τον 7ο και 8ο αιώνα.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ο Μ. (βλ. σσ. 79-80) βλέπει την ακόλουθη τριμερή διάρθρωση της αφήγησης, βάσει της οποίας και οργανώνει τα επόμενα τρία κεφάλαιά του:

I. § 1-37: βασιλείες του Ηρακλείου και των διαδόχων του,

II. § 38-52: βασιλείες του Ιουστινιανού Β΄ και των πριν από τον Λέοντα Γ΄ αυτοκρατόρων,

III. § 52-88: βασιλείες του Λέοντος Γ΄ και του Κωνσταντίνου Ε΄.

Ειδικότερα, στο κεφάλαιο 3 με τον εύγλωττο τίτλο «Herakleios: Model of an Emperor» (σσ. 99-147) παρουσιάζονται αναλυτικά τα σχετικά με τη βασιλεία του Ηρακλείου (610-641), η οποία καταλαμβάνει σημαντική έκταση στην *Ιστορία Σύντομο* και –σύμφωνα με την ανάλυση του Μ.– εμπεριέχει όλα τα χαρακτηριστικά της πρότυπης για τον Νικηφόρο βασιλείας (ειρήνη, τάξη και συνεργασία ανάμεσα σε αυτοκράτορα και πατριάρχη), βάσει της οποίας κρίνονται όλοι οι υπόλοιποι αυτοκράτορες της εξιστορούμενης περιόδου. Ο ίδιος ο Ηράκλειος, εντούτοις, δεν συνιστά τον απόλυτο ηγεμόνα, καθώς έχει και αδυναμίες, κυρίως σε προσωπικό (γάμος με την ανιψιά του Μαρτίνα) και δογματικό (Μονοθελητισμός) επίπεδο.

Στο επόμενο κεφάλαιο (4. The Dark Century, σσ. 149-167) εξετάζεται η περίοδος μετά τον θάνατο του Ηρακλείου έως την ενθρόνιση του Λέοντος Γ΄ (641-717), πώς παρουσιάζεται από τον Νικηφόρο συγκριτικά με τη *Χρονογραφία* του Θεοφάνη. Η έμφαση δίνεται κυρίως στην περίπτωση του Ιουστινιανού Β΄, με τη βασική παρατήρηση ότι ο Νικηφόρος παρουσιάζει μια πιο ισορροπημένη εικόνα αυτού του αυτοκράτορα σε σχέση με τον Θεοφάνη, διαχειριζόμενος διαφορετικά τις πληροφορίες από το χρονικό του Τραϊανού.

Ανάλογες παρατηρήσεις συνοδεύουν τη συγκριτική μελέτη των δύο κειμένων και στο κεφάλαιο 5 (Iconoclasts Restoring Order, σσ. 169-230) αναφορικά με τις βασιλείες των αυτοκρατόρων Λέοντος Γ΄ (717-741) και Κωνσταντίνου Ε΄ (741-775): σύμφωνα με την ανάλυση του Μ., ο Νικηφόρος είναι συνειδητά λιγότερο επικριτικός απέναντι στους δύο εικονομάχους αυτοκράτορες σε σύγκριση με τον Θεοφάνη, ο οποίος συνδέει άμεσα όλες τις πτυχές της δράσης τους με την εικονομαχική τους θέση.

Η μελέτη ολοκληρώνεται με το κεφάλαιο «Conclusion: In Search of an Ideal Image of an Emperor» (σσ. 231-235), στο οποίο ο Μ. επανέρχεται στην εναρκτήρια θέση του ότι η *Ιστορία Σύντομος* του Νικηφόρου συνιστά μια βασική πηγή πληροφόρησης όχι μόνο για την ιστορούμενη σε αυτήν περίοδο, αλλά εξίσου και για τη μεταγενέστερη εποχή του ίδιου του συγγραφέα της, εφόσον η παρεμβατική (και όχι παθητική) διαχείριση του υλικού υποκρύπτει, σύμφωνα πάντοτε με τον Μ., συγκεκριμένα «μηνύματα» όσον αφορά τις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας στα τέλη του 8ου αιώνα. Σε αυτό το πλαίσιο, το γεγονός ότι ο μόνος τελικά αυτοκράτορας που περιγράφεται αποκλειστικά θετικά στο κείμενο είναι ο Κωνσταντίνος Δ΄, αιτιολογείται από τον Μ. βάσει του ότι εφόσον ο Κωνσταντίνος Δ΄ πρωτοστάτησε στην ΣΤ΄ Οικουμενική Σύνοδο και καταδίκασε τον Μονοθελητισμό, εξασφαλίζοντας την εκκλησιαστική και πολιτική ηρεμία στην αυτοκρατορία, αυτός θα ήταν και το μόνο ελκυστικό πρότυπο ηγεμόνα, με το οποίο θα μπορούσε να ταυτιστεί το εικονόφιλο κοινό του Νικηφόρου μετά την αποκατάσταση των εικόνων από την Ζ΄ Οικουμενική σύνοδο.

Η πρωτοτυπία της μελέτης που συνοπτικά παρουσιάστηκε παραπάνω, όπως τονίζει σε διάφορα σημεία της και ο ίδιος, είναι ότι μελετά την *Ιστορία Σύντομο* ανεξάρτητα από το πρωτογενές υλικό της, ως ένα ολοκληρωμένο δηλαδή και συνειδητά διαμορφωμένο πρωτότυπο σχόλιο του Νικηφόρου για την εποχή του, το οποίο εκκινεί και επηρεάζεται άμεσα από τη δράση του ίδιου του ιστοριογράφου σε υψηλόβαθμες θέσεις μέσα σε αυτή την εποχή. Απορρίπτεται, με άλλα λόγια, από τον Μ. η παραδοσιακή μέθοδος *Quellenforschung* και στο επίκεντρο της έρευνας τίθενται οι αφηγηματικές τεχνικές συγγραφής του ιστορικού κειμένου, με την προσδοκία ότι αυτές θα μας αποκαλύψουν «κρυμμένες» πτυχές του. Από μόνη της, βέβαια, αυτή η επιλογή δεν αποτελεί πρόβλημα – τουναντίον, γεννά προσδοκίες για εμπλουτισμό της έως σήμερα γνώσης μας πάνω το κείμενο. Γίνεται πρόβλημα, όμως, και αδυναμία του υπό παρουσίαση βιβλίου, επειδή απουσιάζει τις περισσότερες φορές ο διάλογος του συγγραφέα με την προβληματική και τα πλούσια πορίσματα της έως τώρα έρευνας γύρω από τις ιστορικές πηγές, τις οποίες φυσικά δεν μπορεί να αρνηθεί κανείς – και ούτε ο Μ. το κάνει – ότι χρησιμοποίησε ο Νικηφόρος. Έτσι, για να επιστρέψουμε στο παράδειγμα που αναφέρθηκε παραπάνω, όταν ο Μ. συζητά την αποσιώπηση του Μονοθελητισμού των δύο προηγούμενων πατριαρχών και δίνει τη δική του ερμηνεία, θα όφειλε, κατά τη γνώμη μου, να συνθέσει το τελικό του επιχείρημα, λαμβάνοντας υπόψη και την άποψη των προηγούμενων

μελετητών² ότι για το πρώτο μέρος της ιστορίας του (έτη 602-641) ο Νικηφόρος χρησιμοποίησε ως πηγή του τον Ιωάννη Αντιοχέα, ο οποίος ήταν οπαδός του Μονοθελητισμού, και όχι το χρονικό του Τραϊανού πατρικίου, όπως ο ίδιος θεωρεί.

Ακολουθούν ορισμένες παρατηρήσεις στα επιμέρους κεφάλαια του βιβλίου.

Στην εισαγωγή (βλ. σ. 9) ο Μ. εντάσσει σωστά στην κοσμική εργογραφία του Νικηφόρου τόσο την *Ιστορία Σύντομο* όσο και το *Σύντομο Χρονικό* του. Παρακάτω, ωστόσο, το δεύτερο έργο αγνοείται επιδεικτικά και η *Ιστορία Σύντομος* αναφέρεται σταθερά ως “his only secular work” (βλ. σ. 24, σ. 25 κκ).

Τόσο στην εισαγωγή όσο και στα δύο πρώτα κεφάλαια ο Μ. επικαλείται συχνά τη συγγενική σχέση του Φωτίου με τον Νικηφόρο βάσει της επιστολής υπ. αρ. 290 του Φωτίου. Η άποψή του, ωστόσο, ότι ο Φώτιος στη *Βιβλιοθήκη* του (κώδικας 66) επαινεί σκοπίμως τον Νικηφόρο για προσωπικούς λόγους (“Photios’s laudatory review of the literary features and qualities of Nikephoros’s *Short History*, as displayed in his *Bibliotheca*, resulted from his tendency to connect himself to his predecessor, the Patriarch Nikephoros, both *spiritually* and in terms of *kinship*”, βλ. σσ. 9-10) δεν με βρίσκει σύμφωνη, διότι παραγνωρίζει τη βασική παράμετρο της εν λόγω κριτικής, ότι δηλαδή συμβαδίζει απόλυτα με τα συγκεκριμένα φιλολογικά κριτήρια που ο Φώτιος ακολουθεί σε όλες τις αναφορές της *Βιβλιοθήκης* του.

Περνώντας στο κεφάλαιο 2, βρίσκω ενδιαφέρουσα, την ερμηνεία που δίνει ο συγγραφέας για ένα υπαρκτό πρόβλημα της *Ιστορίας Συντόμου*, το χάσμα που υπάρχει στην ιστορική αφήγηση για τα γεγονότα 641-668, τη βασιλεία δηλαδή του Κώνσταντα Β΄, την οποία παλαιότεροι μελετητές απέδωσαν σε φθορά χειρογράφου ή έλλειψη πηγών. Εφαρμόζοντας αφηγηματολογικά κριτήρια, ο Μ. υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει πραγματικό χάσμα, δεν αποσιωπάται, δηλαδή, η εν λόγω βασιλεία, απλά το περιεχόμενό της περιορίζεται στη δήλωση της αρχής και του τέλους της (βλ. σσ. 82-90).

Λιγότερο πειστικό, αντίθετα, είναι, κατά τη γνώμη μου, το σκεπτικό που αναπτύσσει αμέσως μετά στο ίδιο κεφάλαιο αναφορικά με τη χρονολόγηση του κειμένου ανάμεσα στα έτη 787/797 και 806 (βλ. σσ. 90-97), δεδομένου ότι στηρίζεται σε πολύ γενικόλογες αναφορές δύο χωρίων από τον *Βίο του*

2. Βλ. Α. ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι (8ος-10ος αι.)*, τ. Β΄, Αθήνα 2002, 66 (να σημειωθεί ότι το βασικό αυτό έργο απουσιάζει τελείως από τον τόμο) και W. TREADGOLD, *The Middle Byzantine Historians*, Palgrave Macmillan 2013, 29.

Νικηφόρου, οι οποίες συσχετίζονται –αυθαίρετα, θα έλεγα– με την κριτική του Φωτίου για το υψηλό ρητορικό ύφος του Νικηφόρου στη *Βιβλιοθήκη* του. Σε κάθε περίπτωση, η επικρατούσα άποψη θέλει το κείμενο να γράφεται γύρω στο 780-790, επομένως η χρονολόγηση που προτείνει ο Μ. δεν αποκλίνει.

Από το κεφάλαιο 3 σημειώνω, επίσης, τη σωστή παρατήρηση του Μ. ότι ο λόγος του διοικητή των περσικών δυνάμεων στον διάλογό του με τον Ηράκλειο, έτσι όπως προτάσσεται στην αφήγηση (§ 6) περιγράφοντας τον ιδανικό ηγεμόνα, θέτει το πλαίσιο της αυτοκρατορικής κριτικής συνολικά στην *Ιστορία Σύντομο* και συνεπώς έχει ιδιαίτερη σημασία στο κείμενο. Η άποψη, ωστόσο, ότι “Nikephoros created a specific introduction to his work, although not a typical one” (βλ. σ. 101) είναι υπερβολική και εν δυνάμει παραπλανητική, καθώς αγνοεί τελείως τη δομή, το περιεχόμενο και εν γένει τη λειτουργία των προοιμίων στα βυζαντινά ιστορικά κείμενα.

Οφείλει, τέλος, να σημειώσει κανείς: (α) τις συχνές και σοβαρές ορθογραφικές και λοιπές αβλεψίες σε λέξεις και χωρία από τα πρωτότυπα βυζαντινά κείμενα³, (β) το γεγονός ότι οι λέξεις/φράσεις από το πρωτότυπο βυζαντινό κείμενο, που παραδίδονται σε πλάγια γραμματοσειρά μέσα σε παρενθέσεις, συμπληρώνοντας την αγγλική παράφραση του εκάστοτε χωρίου, άλλοτε καταγράφονται όπως ακριβώς απαντούν στο πρωτότυπο, άλλοτε όμως όχι, προκαλώντας σύγχυση στον αναγνώστη⁴, (γ) τα πολλά τυπογραφικά σφάλματα ή ανακολουθίες⁵. Ο συνδυασμός και κυρίως η συχνότητα εμφάνισης όλων των παραπάνω προδίδει πλημμελή φιλολογική επιμέλεια της τελικής έκδοσης.

3. Ενδεικτικά: (σ. 21 και 237) η λέξη *Κοπρώνιμος* να διορθωθεί σε *Κοπρώνιμος*, (σ. 24, υποσημ. 16) το *λυράν τὴν ἑκατονκαιπεντηκοντάχορδον* να διορθωθεί σε *λύραν... τὴν ἑκατονκαιπεντηκοντάχορδον*, (σ. 100) το *εὐθυμία* να διορθωθεί σε *εὐθυμία*, (σ. 105) *τουῦτω* αντί *τοιούτω*, (σ. 107) *ζωποιά* αντί *ζωποια*, (σ. 117), *εἰκόν* αντί *εἰκόνα* κ.ά.

4. Ενδεικτικά μόνο από τη σ. 100 *πόννοι* αντί *ὁ πόννος* στο πρωτότυπο, *δυσμένεια* και *ἔχθος* αντί *δυσμένειαν...* και *τὸ ἔχθιστον* στο πρωτότυπο, *έτοιμότατος* *τε* και *σπουδαιότατος* αντί *έτοιμότατά* *τε* και *σπουδαιότατα* στο πρωτότυπο κ.ά.

5. Ενδεικτικά: στη σ. 9, υποσημ. 4, θα πρέπει να διαγραφεί το *er.* από το *er.* 133, 310-312, διότι πρόκειται για σελίδα και όχι αριθμό επιστολής· η σελίδα της έκδοσης χωρίζεται από τη στιχαρίθμηση άλλοτε με κόμμα (βλ. σ. 9, υποσημ. 4, σ. 20, υποσημ. 3 *κοκ*) και άλλοτε με τελεία (βλ. σ. 20, υποσημ. 5, 7, 8 *κοκ*)· στη σ. 93, υποσημ. 38 παραδίδεται (πολύ σωστά) δίπλα από την αγγλική μετάφραση και το πρωτότυπο βυζαντινό κείμενο, αλλά αυτό δεν γίνεται στην ίδιας λογικής υποσημ. 39 της ίδιας σελίδας, μολονότι και τα δύο χωρία είναι εξίσου αποδεικτικά ως προς το επιχείρημα του συγγραφέα, *κοκ*.

Οι παρατηρήσεις που καταγράφηκαν πιο πάνω δεν αναιρούν, πάντως, το γεγονός ότι η μελέτη του Μ. συνιστά μια καλοδεχόμενη ερευνητική προσπάθεια στον χώρο της βυζαντινής ιστοριογραφίας, η οποία προτείνει μια διαφορετική ανάγνωση του κειμένου, επαναφέροντας με δυναμικό τρόπο τη συζήτηση γύρω από την ενδιαφέρουσα *Ιστορίαν Σύντομον* του πατριάρχη Νικηφόρου.

ΕΙΡΗΝΗ-ΣΟΦΙΑ ΚΙΑΠΙΔΟΥ
Πανεπιστήμιο Πατρών